

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

**LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ.
PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII
AcadLexi 2025**

Volumul cuprinde lucrări prezentate la ediția a XIV-a a Colocviului cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. AcadLexi 2025 (<https://philippide.ro/acadlexi.html>).

Coordonatori de volum: Elena Isabelle Tamba, Mariana Nastasia

Editori:

Alexandru Anghelina
Iulia Barbu-Comaromi
Călina Ciocoiu
Alexandra Ilie
Mircea Minică
Andreea-Nora Pușcaș

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Ana-Maria Minuț
CS I dr. Gabriela Haja

Coperta: Lucian Săcrieru-Dragomir

ISSN: 3008-6159

ISSN-L: 3008-6159

DOI: https://doi.org/10.52257/30086159_2025

© 2025 Editorii volumului. Toate drepturile rezervate.

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

ACTELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL „LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII” AcadLexi 2025

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2025

O PRIVIRE ASUPRA LEXICULUI DIN *OCTOIHUL* MITROPOLITULUI DOSOFTEI (1683–1686)

CONSTANTIN RĂCHITĂ, MĂDĂLINA UNGUREANU*

1. *Octoihul* lui Dosoftei – un text (până recent) inedit

Este cunoscut că primul program de transpunere a textelor de cult în limba română a fost conceput de Dosoftei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Mai puțin se știe că între cărțile pe care mitropolitul și-a propus să le traducă în română ca parte a acestui program se numără și o carte de poezie imnografică, respectiv un octoih. Aceasta deoarece singurul exemplar păstrat din acest octoih, semnalat în 1883 de Melchisedec Ștefănescu, la Mănăstirea Putna, nu mai figurează în inventarul bibliotecii Mănăstirii Putna după 1895; întrucât nu mai este identificat niciun alt exemplar al *Octoihului*, acesta a fost considerat dispărut și chiar existența sa a fost pusă la îndoială în literatura de specialitate (Cojocaru 2010: 51–52). În BRV (1903: 263) sunt preluate informațiile de la Melchisedec Ștefănescu, care arăta atunci că *Octoihul* era legat împreună cu *Parimiile preste an* și cu *Molităvnicul de-nțăles*.

Împrejurările dispariției *Octoihului* de la Mănăstirea Putna și cele ale reapariției sale au fost minuțios reconstituite și prezentate de părintele Alexie Cojocaru de la Mănăstirea Putna (Cojocaru 2010; Cojocaru 2011a; Cojocaru 2011b). Cartea a fost transferată în 1895 la biserica din satul Găureni, comuna Românești, județul Suceava, dar urmele transferului s-au pierdut. În 2008, *Octoihul* a fost regăsit în Depozitul de carte veche al Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, de la Mănăstirea Teodorenii, județul Suceava, iar din 2010 s-a întors la Mănăstirea Putna.

Coligatul 2505 de la Biblioteca Mănăstirii Putna conține câte un exemplar din *Parimiarul* din 1683, *Liturghierul* din 1683, *Molitfelnicul* din 1681 și singurul exemplar cunoscut din *Octoih*; în numerotarea bibliotecii, *Octoihul* este cuprins între filele 299–442. Întrucât foaia de titlu lipsește, data tipăririi *Octoihului* a fost stabilită luând ca termen *a quo* o scrisoare trimisă în 1683 de Dosoftei patriarhului Moscovei¹ și ca termen *ad quem* anul plecării lui Dosoftei în exil, 1686 (Cojocaru 2010: 60; 2011a: 41).

---

* Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul de Științe Socio-Umane, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Copou, nr. 11.

¹ În această scrisoare, Dosoftei enumeră cărțile tipărite cu tiparnița trimisă de patriarhul Moscovei, iar printre acestea nu se numără și *Octoihul*.

Octoihul lui Dosoftei este a doua traducere în limba română a acestui tip de text. Singura versiune anterioară cunoscută este o traducere păstrată în manuscris (90 file), la Biserica „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului (ms. nr. 2872, v. Munteanu 2025: 5), text care nu a fost studiat amănunțit încă; observațiile de până acum arată că modelul este slavon, iar o parte consistentă este în slavonă. Se poate spune, deci, că *Octoihul* lui Dosoftei este primul octoih integral românesc cunoscut până acum. *Octoihul* lui Dosoftei este un „octoih mic”, adică el cuprinde numai cântările duminicilor (spre deosebire de „octoihul mare”, care conține cântările pentru toate zilele săptămânii). În forma în care s-a păstrat, osmoglasnicul lui Dosoftei conține cântările de la primele trei glasuri ale duminicilor, ultimul tropar de la glasul al treilea fiind incomplet (lipsesc filele respective). După Dosoftei, Mitrofan tipărește un octoih la Buzău, în 1700, dar acesta are doar indicații tipiconale în română, textul fiind în slavonă. În sfârșit, următorul octoih în română este cel tipărit de Antim Ivireanul, în 1712.

Transpunând în limba română *Octoihul*, Dosoftei traduce, de fapt, imnografie bizantină. Nu este prima dată când face acest lucru; preocuparea sa pentru traducerea poeziei (dincolo de *Psaltirea în versuri*) începe odată cu suplimentul la *Psaltirea în versuri* (1673; v. Dos. Rug.), iar astfel de texte sunt inserate în toate cărțile lui². Deosebirea este că aici lucrarea în sine este poezie, iar poezia bizantină se caracterizează prin izometrie, principiu pe care și Dosoftei se străduiește să îl respecte în traducerea sa (Camară 2025: 23–28).

Întrucât se angajează în traducerea unui text imnografic, deci poetic, Dosoftei trebuie să facă față altor provocări decât cele pe care le-a întâmpinat atunci când a tradus celelalte cărți de cult. Una dintre ele este marea concentrare de concepte teologice: poezia înseamnă expresie concentrată, așadar cu atât mai dificil de transpus. A doua este constrângerea prozodică. Imnografia bizantină (pe care o traduce Dosoftei) se caracterizează nu prin rimă, ci prin măsură. Rezultă de aici, din nou, necesitatea unei expresii cât mai concentrate. Mitropolitul pune în act, în traducerea acestui text, cunoscuta inventivitate lexicală pe care Munteanu (2008: 172–176) a evidențiat-o în *Parimiile preste an*, însă cu o și mai mare concentrare decât acolo. Dacă în *Parimiile preste an* are la dispoziție instrumentul gloselor ample pentru clarificarea conceptelor (v., de exemplu, Munteanu 2008: 185, pentru explicarea conceptului *θεαρχία*), în *Octoih* el trebuie să apeleze la un număr mare de derivate și compuse pentru a exprima conceptul și, pe de altă parte, pentru a nu trăda forma textului pe care îl traduce – cu alte cuvinte, pentru a face poezie imnografică, adică pentru a respecta rigorile metrice ale unui text care era cântat. Așa se face că *Octoihul* lui Dosoftei este unul dintre textele pe care trebuie să le citești cu sursa grecească alături.

Dosoftei nu spune care este sursa traducerii sale, însă comparația cu texte similare slavone și grecești arată că el traduce după greacă, având, probabil, alături și o ediție slavonă (și, în plus, cunoscând pe de rost textul slavon, fiindcă îl folosea în serviciul divin)³. În

---

² Așa cum arată ediția Dosoftei, *Opere*, publicată de N.A. Ursu în 1974. V. și Iosif Camară, Mădălina Ungureanu, *Dosoftei – traducător din poezia imnografică bizantină* (textul comunicării susținute la Simpozionul Internațional „Sfântul Ierarh Dosoftei, Mitropolitul Moldovei. 400 ani de la naștere”, Iași, 12–13 decembrie 2024, în curs de publicare la Editura Doxologia).

³Pentru discuția despre sursa traducerii *Octoihului*, v. Cojocaru 2010: 60; Camară 2025: 18–23.

analiza de față, ca și în elaborarea ediției filologice a acestui text (v. Dos. Oct.), am folosit, pentru comparație, *Octoihul* în limba greacă publicat la Veneția, în 1671 (Oct. Veneț. 1671); *Octoihul slavon* publicat la Moscova, în 1666 (Oct. Mosc. 1666); uneori și pe cel de la Liov, 1644 (Oct. Liov 1644).

2. Lexicul *Octoihului* lui Dosoftei

Lectura în paralel cu sursa, în contextul editării filologice a textului, are avantajul de a explica, pe de o parte, mecanismele pe care le folosește Dosoftei pentru a lexicaliza în limba română conceptele și, pe de altă parte, sensul pe care anumite lexeme îl primesc în context. Editând *Octoihul* și, prin urmare, citindu-l în paralel cu sursele menționate mai sus, am avut ocazia de a observa modalitatea în care lexicul acestui text se raportează la inventarul lexical consemnat în Dicționarul-tezaur al limbii române (DA/DLR).

2.1. Lexicul *Octoihului* lui Dosoftei raportat la inventarul DA/DLR

Ce aduce nou *Octoihul* lui Dosoftei din punct de vedere lexical? Sau: ce mai poate aduce nou o ediție de text vechi? Ca orice text vechi, cu atât mai mult o traducere a lui Dosoftei, *Octoihul* reprezintă o sursă bogată de cuvinte neînregistrate în DA/DLR, cuvinte cu sensuri neconsemnate acolo, forme neînregistrate și prime atestări. În ediția publicată în 2025, aceste tipuri de noutăți sunt cuprinse în *Glosar* (v. Dos. Oct.: 213–221), unde am precizat, în cazul împrumuturilor din slavonă, și etimonul, iar în cazul anumitor sensuri contextuale am indicat termenul grecesc echivalat.

2.1.1. Cuvinte neînregistrate în DA/DLR

craegranes s.n. ‘acrostih’, din slav. краєгранесиє, ἀκρόστιχis acrostichis (Miklosich): „Alt canon, a Preacistii căruia-i craegranesul...” (38r). Termenul este folosit și în *Parimiile preste an*, cu forma краєгранесиа: „Canon la svânta Petdeseatniță căruia-i краєгранесиа penticostin eortazomen, Peatideseatniță prăznuim” (Dos. Par., III: 106r). Este discutabil dacă în Dos. Par. mitropolitul folosește cuvântul slavon sau e, de fapt, adaptat în română la declinarea I. De altfel, bilingvismul care caracteriza stilul religios în epocă (și cu atât mai mult pe Dosoftei) face ca adesea să fie dificil de stabilit dacă un anumit cuvânt (de regulă, din terminologia liturgică) este în română sau slavonă.

lecovanie s.f. ‘remediu’, din slav. лѣкованиє, φάρμακον remedium (Miklosich): „Bolită tămăduiș a noastră firea, Despuitoriule, mai sârguialnică în Ficioară această împreunăș lecovanie, pre-a Ta curată, Cuvântule, Dumnădzăire” (39v).

mădreț adj. ‘înțelept’: „Minte nenăscutul Părinte iconiceaște mădreții L-au numit” (4r), unde traduce gr. σοφός. Etimonul poate fi slav. мѣдрѣць σοφός sapiens, pe care Miklosich îl consemnează într-o versiune a textului *Varlaam și Ioasaf*. La Dosoftei apare numai în acest loc din *Octoih*. Utilizarea unui slavonism într-o traducere (atât de literală) din greacă arată că termenul îi era cunoscut lui Dosoftei. Cele două ediții slavone consultate,

Oct. Liov 1644 și Oct. Mosc. 1666, au aici прѣмудръ, ca și Oct. 1567. Sau Dosoftei s-a raportat la altă ediție slavonă, sau îl cunoștea din experiențe anterioare de lectură.

nerodoslovit adj. ‘de origine necunoscută, căruia nu i se cunoaște originea’ (cf. gr. ἀγενεαλόγητος ‘of uncertain origin’, Sophocles 1900, s.v.; cf. Evr. 7: 3 „fără spiță de neam”): „acestui-a-i nerodoslovită strașnica rudă și nepovestită” (12v). Dosoftei preia aici un termen pe care îl găsește în *Octoihul slavon* (cf. Oct. Mosc. 1666: не родослѡвень). Verbul slavon corespunzător este родослѡвѣтисл, quo ad genus recenseri (Miklosich), înregistrat în dicționarul slavon-rutean al lui Berînda (1627) și tradus în dicționarele românești din secolul al XVII-lea prin parafrază (e. g. „se numeaște pre numele unui neam”, Lexicon Staicu, 133v, în eRomLex).

zdanie s.f. ‘făptură, creatură’, din slav. зѣданиѣ, зданіе aedificatio; structura; creatura (Miklosich): „schimbaș frâmseăța zdaniilor” (19r). Traduce gr. φάρμακον. Textul *Octoihului* conține și mai vechiul *săzdanie* (cu primă atestare la Varlaam).

Dosoftei folosește un număr mare de derivate, multe dintre ele neînregistrate în DA/DLR. De exemplu, *a cugeta* formează derivatele *cugetatec* și *cugetăreț*, ambele în încercarea de a transfera în limba română concepte teologice subtile: ele traduc sau gr. νοερός ‘înzestrat cu gândire’ („cugetatec suflet de la Tine luînd și cuvântatec”: 36r; „Ceate de cugetăreațe ființe nencetat cântă Tine”: 34v), sau gr. νοητός ‘care poate fi înțeles/perceput cu mintea’ („Tine cugetăreț, Dumnădzău-Născătoare, cuptoriu cugetăm credincioșii”: 13r). Foarte bogată este și seria derivatelor cuvântului *moarte*: *mortatec* ‘muritor’ („cu firea cu cea mortatecă”: 43r), *mortăcios* ‘muritor’, *nemortăcie* ‘nemurire’ („Tu al meu mortăcios învăscuș, Milostivule, în nemortăcie cu scularea Ta”: 28v), *muriciune* ‘calitatea de a fi muritor; moarte’ („țărna morțâi pugorându-Te, Despuitoriule, muriciunea răsâpiș”: 9v). Alte derivate neînregistrate în DA/DLR: *datnic* ‘care dă, dătător’ („leage-Datnicul”: 31v); *a goidi* ‘a striga’ (de la *goid* ‘strigăt’, neînregistrat în DA, dar prezent în DLRLV; „din rosturi în sus glasul să goidim”: 18v); *holceală* ‘zgomot, zarvă’ („toată vicleana deșertează a pizmașilor sfătuire și holceala dimonilor”: 22v); *a înformui* ‘a da/a lua formă’ („au de iznoavă înformuit pre omeneasca fire”: 21r; „și cu milă într-însă Te-nformuiș”: 9v); *a neputredici* ‘a face nemuritor’ (cf. gr. ἀφθαρτίζω; „Izbăvești de putregiune, afundându-Te în ceale dedesupt, a lui Dumnădzău Cuvântule, pre cela ce-l plăzmuiș cu putearea, Hristoase, a Ta dumnădzăiască și, neputredicindu-l, slăvii văcuitoare partnic ceii a Tale-l feceș”: 29r) și *a neputridicioși* ‘a face nemuritor’ („cu nelutateca Dumnădzăire neputredicioșind, pre cei omorâț, Hristoase, din hrubele iadului i-ai sculat”: 26v, cf. gr. ἀφθαρτίζω); *vinovnic* ‘responsabil, pricinuitoare, cauză’ („Spăseniei vinovnic noaă pre Domnul ce ni-L născuș”: 15r, cf. gr. αἷτιος); *a zăgnefi* ‘a aprinde’, de la *zăgneată* ‘surcea sau vreasc pentru foc; scânteie’ („Împrotiva lui Dumnădzău poruncă a călcător de leage muncitoriu naltă pară focului au zăgnețat”: 27v; DLR consemnează numai *a zăgni*, regionalism din zona Sucevei).

2.1.2. Sensuri neînregistrate în DA/DLR

În procesul de traducere se produc transferuri semantice de la lexemele grecești către cuvintele românești care le echivalează, rezultând sensuri cu care acestea nu sunt înregistrate în DA/DLR.

a chiti vb. IV: „Îndireptază inemile alor Tăi șerbi spre lumina cea neapropiată, o, tresorateculeD[oa]mne, și a a Ta slavă strălucitoare dă sufletelor noastre, ca să chitim a Ta frâmseață nepovestită”: 35r. Verbul *a chiti* echivalează, aici, gr. φαπτάζω ‘a face ceva vizibil în fața ochiului sau a minții’ (Sophocles 1900: „to see in imagination”; LSJ: „make visible, present to the eye or mind”). În Oct. Mosc. 1666 avem облистати ‘a străluci, a (i)lumina’. În versiunea actuală a *Octoihului* (Oct. 2003) este mai clar, dar mai schematic din punct de vedere semantic: „ca să ni se arate frumusețea Ta cea negrăită”.

DA înregistrează, cu mențiunea „numai la Dosoŧtei”, un sens special: ‘a-și aduce aminte, a se gândi, a medita, a observa’, ilustrat cu citate din Dos. Ps. și Dos. VS. În Dos. Ps.:

1. „Că mie somnul mi să stârnește / Și-n vremea nopții, de te *chitește* / Și cătră rugă de dimineață / Gândesc la tine, că-mi ești povață” (Ps. 62: 98v). În Dos. P. nu are echivalent. Sensul pare aici să fie diferit de ‘a se gândi/a medita’ (meditezi/gândești dimineața/ziua; noaptea, în somn, intră în joc fantezia sau, în orice caz, ceva care este dincolo de rațiune).
2. „Că mișelul meu suflet te *chiteaște* / Și de tine în tot ceas să veselească” (Ps. 76: 136r).
3. un context similar celui anterior, Ps. 85: 154r; în Dos. P.: „că spre tine rădicaui sufletul meu”. Pasajele din Dos. Ps. sunt, deci, interpretarea lui Dosoŧtei, nu transpunerea originalului.

În Dos. VS, verbul *a chiti* (foarte frecvent) se referă, de cele mai multe ori, la o acțiune făcută cu mintea, mai mult meditație decât contemplare, dar sunt și contexte în care cunoaște o utilizare similară celei din Octoih⁴:

1. „Carele, închidându-să într-un bordeiaș, au împlut 60 de ani nice vădzut de nime, nice grăit cu nime, ce întru sine asâmțând si pre Dumnădzău *chitind*” (100r). Acest context este citat în DA pentru a ilustra sensul special menționat mai sus (‘a medita’), însă aici pare mai apropiat de sensul din *Octoih* ‘a contempla, a face vizibil minții’;
2. „tot însul de înșii *chitind* acealea ce vădzură în visul lor” (264r) (= a medita);
3. „ce numai cu sine *chitind* și pre Dumnezău nălucind” (316r; aici, închipuirea în minte a lui Dumnezeu este exprimată prin *a năluci* ‘a se arăta, a apărea’);
4. „Și era din Pamfiliia, crescut la maică-sa în bună credință și *chitind* la sântele Scripturi” (416r) (= a gândi, a medita);
5. „Nălucește-ț, *chitind* cu mintea acel strașnic giudeț și giudecată” (427v) (= a medita);
6. „ș-au întăritu-ș inema și mintea cu *chititul* dumnădzăieștilor Scripturi” (353v) (= meditație).

⁴ Nu am mai luat în discuție contextele în care *a chiti* are sensul 5 din DA: „a-și face socoteala, a judeca”.

În Dos. Par. este folosit adesea cu sensul ‘a complota, a plănuî’ (sensul 4 din DA, care nu este ilustrat prin citate din Dosoftei). De exemplu:

1. „Cela ce-ș stâlpeaște ochii cu vicleșug *chiteaște* încâlcite” (III 12r), cf. Ms. 45: „Întărind ochii lui, *gândêște* îndrăpniciumi și, mușcând budzele lui, alêge toate rêlele” (Prov. 16: 30). Aici, echivalentul grecesc este (δια)λογίζετα ‘a calcula, a considera’. cf. și traducerea modernă din seria MLD⁵: „Cu ochii țintă, plănuiește lucruri încâlcite”.
2. „Hiiule, nu râhni a bărbat răi, nice pofti a hi cu dînșii, că în minciună *chiteaște* inema lor” (III 25r). Ms. 45: „Pentru că minciunoase *cugetă* inima lor” (Prov. 24: 2) – așadar, o operațiune bazată pe afect.
3. „Că adevăratate *va chiti* gâtlejul meu” (IV 9v). Ms. 45: „Căci adevăr *va cerceta* gușterul meu” (Prov. 8: 7) – tot o operațiune bazată pe intelect.

În Dos. Molit.: „și le dă toate *să chitească* întru Leagea Ta și ceale bineplăcute Ție a face” (58v); sensul lui *a chiti* este ‘a medita’.

Așadar, toate sensurile din DA indică implicarea rațiunii (cf. gr. ἀδολεσχέω, μέλω) sau a sentimentului, însă nu și a fanteziei sau a imaginației (cf. gr. φαντάζω).

crucit s.n. ‘răstignire, crucificare’ („S-au rumt a besearicii luminata catapeteazmă la *crucitul* Ziditorului”, 41r, cf. gr. ἐν τῷ Σταυρῷ τοῦ Δημιουργοῦ). În DA, subst. *crucit* nu este înregistrat.

melițat s.n. ‘ordin, poruncă’, cf. gr. νεῦμα („Cela ce apele dintâi cu melițatul dumnădzăiesc într-o adunătură le-au grămădit”, 37v; „Cela ce-au întărit toate cu dumnădzăiescul *melițat*”, 25v).

schimosătură s.f. ‘aparență, înfățișare’: „Fapta în patima Ta să premenia vădzându-Te în proastă *schimosătură*” (25r). Traduce gr. πρόσχημα ‘aparență; asemănare’ (dar și falsă asemănare). În textul slavon: образъ ‘formă; aparență, înfățișare, imagine’. Lui Dosoftei sigur îi erau cunoscute și slav. скима ‘haină monahală’ și gr. σχῆμα ‘haină; înfățișare, aparență’.

În DLR, *schimositură* este înregistrat ca variantă pentru *schimonositură*; este derivat de la *a schimonosi*. Pentru *schimonositură* sunt indicate sensurile ‘strâmbătură’ și ‘ceea ce constituie o deformare, o denaturare’ (cu primă atestare la Cantemir, cu forma *schimositură*); pe lângă acestea, ar trebui înregistrat și sensul ‘înfățișare, aparență’ pe care substantivul îl are în *Octoih*.

A schimonosi în DLR este înregistrat cu sensurile: ‘1. a-și schimba în rău aspectul, forma; 2. a face strâmbături; 3. a denatura (așadar, a deforma în rău); 4. a rușina’. Totuși, ar trebui înregistrat pentru acest verb și sensul ‘a schimba’. De exemplu, în: „Psalomul lui David, când *ș-au schimosât* fața înaintea lui Avimeleh” (Dos. Ps., Ps. 33, Titlu), unde *au schimosât* are sensul ‘a schimbat’, corespunzător slav. измѣнѣти permutare (cf. Miklosich);

---

⁵ *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* (= MLD) cuprinde ediția filologică a Bibliei de la 1688, împreună cu edițiile celor două versiuni manuscrise ale Vechiului Testament în limba română efectuate în aceeași perioadă (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, care conține traducerea efectuată de Nicolae Milescu, și Ms. rom. 4389 BAR, care conține traducerea atribuită lui Daniil Panoneanu), aliniată la verset, în coloane paralele. Ultima coloană conține traducerea contemporană a Septuagintei.

de altfel, în Dos. P. titlul este „când *ș-au schimbat* fața naintea lui Avimeleh” (cf. secvența slavonă tradusă: *вмѣгда измѣни лице свое*). Aș spune chiar că acesta este cel mai vechi sens, din moment ce prima ocurență, din *Psaltirea Hurmuzaki*, dată ca primă atestare în DLR, este: „pelița mea schimosi-se drept untul”, unde *a schimosi* traduce același verb slavon *измѣнити*, care are sensul ‘a schimba; a înlocui’, și nu ‘a urâți, a deforma’ (cf. și primul sens – și cel mai vechi – al lui *a izmeni* în română: ‘a da altă înfățișare, a schimba’). V. și traducerea aceluiași psalm la Dos. P.: „și pelița mea s-au schimbat de oloi” (Ps. 108: 23); *Psaltirea Scheiană*: „pelița mea schimbă-se dreptu untura”. Așadar, este vorba aici de deformare în sens de schimbare, nu de urâțire.

2.1.3. Prime atestări

Examinarea lexicului *Octoihului* a dus la devansarea primei atestări în câteva cazuri:

ierarhie s.f., care aici are sensul ‘arhierie, putere sacerdotală’ (cu referire la Iisus Hristos) (cf. gr. *ἱεραρχία*): „Celuia ce-au suit pre Păstoriul cel mare din iad pre Hristos și cu a lui ierarhie, prin apostoli, vederat pre limbile au păscut” (10r); este atestat de TDRG la 1697.

ipostas s.n. ‘substanță, esență’: „unul de ipostasă sângur născut” (9r), atestat de TDRG în *Mineiul* de la 1776.

subsistenție s.f. ‘substanță, realitate, ipostas’ (cf. lat. *subsistentia*; gr. *ὑπόστασις*; Oct. 2003: *Ipostas*): „Carele tot întâi subsistenții au ființat a zidirii” (20v). DLR, s.v. *subzistență*, cu etimologie franceză și latină, indică prima atestare în secolul al XIX-lea.

substanție s.f. ‘substanță, ipostas’ (cf. gr. *ὑπόστασις*): „A Uniță începătorează nesleite trei Feațe sus-cântăm, ca ce cu osăbit având iale și împărțit substanțiile, ce însă împreunate și nedespărțite în voie și-n slavă și-n Dumnădzăire” (21r). DLR indică prima atestare la Cantemir.

2.2. Mecanisme de inovație lexicală: calchierea structurală și calchierea semantică. Câteva studii de caz

După cum am văzut din cazurile discutate mai sus, pentru crearea de lexeme care să exprime conceptele pe care dorește să le transfere în română, Dosoței se folosește adesea de derivare (uneori un număr mare de derivate pornind de la aceeași bază). Pentru termenii care în greacă au o structură transparentă (sunt compuși), este folosită compunerea care are la bază calcul de structură/expresie. Cel mai adesea, este vorba despre transferul unor concepte religioase și de necesitatea de a crea o terminologie religioasă care să corespundă atât subtilităților semantice din textul de origine, cât și nevoii de exprimare sintetică determinată de tipul textului tradus.

Pentru a observa aceste modalități de transfer, am realizat o analiză comparativă între textul grecesc și cel românesc al *Octoihului*, urmărind modul în care au fost lexicalizați, în limba română, termenii din familia de cuvinte a lui *ἀρχή* (‘început’, ‘origine’) și cei compuși

cu numeralul τρεῖς ('trei'). De asemenea, am considerat relevant și modul în care a fost tradus în română termenul πέλγος.

Ca să înțelegem mai bine opțiunile de traducere ale mitropolitului Dosoftei, analiza noastră trebuie așezată într-un cadru teoretic mai larg, ce vizează strict două aspecte: cum se aleg cuvintele într-o traducere efectuată în secolul al XVII-lea și în ce constă structura morfologică a cuvintelor compuse în limba greacă.

Într-un studiu dedicat teoriilor traducerii din Antichitate până în secolul al XVIII-lea, Frederick Renner (1989: 38–82) acorda un spațiu destul de vast discuției legate de *electio verborum*, etapa incipientă a oricărei traduceri, cea în care cuvintele unei limbi-sursă sunt identificate în lexicoane și li se stabilesc sensuri în limba-țintă. Până în secolul al XVIII-lea acest proces s-a bazat pe respectarea a trei principii: *proprietas*, *puritas* și *perspicuitas*. Dacă *proprietas* sau „proprietatea termenilor” se referă la sensul specific sau univoc al unui cuvânt în comparație cu alte cuvinte, *puritas* și *perspicuitas* au legătură cu receptarea traducerii de către public și se referă la modul clar și lipsit de echivoc în care sunt înțeleși termenii în comunitatea căreia îi este dedicată traducerea (Renner 1989: 38–39; 57–58; 77). Dacă aplicăm această teorie la traducerea *Octoihului* de către mitropolitul Dosoftei, o discuție legată de *proprietas* este mai ușor de documentat decât una care ar viza receptarea traducerii în epocă. Chiar și așa, pentru că vorbim despre un text liturgic, cu termeni tehnici creați în perioada patristică și care nu aveau corespondent în limba română, trebuie să admitem că identificarea unor sensuri precise, lipsite de echivoc, nu a fost o sarcină ușoară pentru traducător, așa cum nu este nici pentru noi astăzi. Teoria și practica traducerii literale ne demonstrează că în astfel de cazuri traducătorii au avut la îndemână două soluții. Prima este traducerea prin împrumut, la care au apelat traducători din toate epocile, atunci când s-au confruntat cu noțiuni inexistente în cultura lor (e.g. *Sabat*); în astfel de cazuri, termenii au fost transliterăți. A doua este traducerea prin calchiere, care constă, în definitiv, în imitarea și adaptarea modului de construcție a termenilor din limba-sursă în limba-țintă.

În *Octoihul* lui Dosoftei întâlnim ambele soluții. Împrumutul poate fi descoperit în transliterarea unor cuvinte ca *monarh* sau *monarhie* (Dos. Oct. 4v, 22r, 20v, 22v), dar mult mai frecventă este descompunerea cuvintelor în elementele lor constitutive și traducerea lor separată cu mijloacele interne ale limbii române de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ambele familii lexicale ale termenilor compuși cu ὀρχή și τρεῖς demonstrează acest ultim procedeu, pe care îl vom explica în cele ce urmează.

Gramaticile de greacă veche adoptă terminologii asemănătoare atunci când alocă spațiu structurii cuvintelor compuse și le clasifică în funcție de sensul lor (Smyth 1920: 252–254; cf. von Siebenthal 2019: 668–672). În limba greacă veche, cuvintele compuse se împart în patru categorii: determinative, posesive, verbale și prepoziționale. Toate aceste noțiuni tehnice au legătură cu relația care se stabilește între principalele elemente ale compuşilor. Atunci când primul element determină sau modifică sensul celui de-al doilea, vorbim despre determinative; dacă membrul determinat este, de regulă, un substantiv, determinantul poate fi adjectiv, adverb, numeral, prepoziție, prefix sau, mai rar, un alt substantiv aflat la un caz

obic. În opinia lui Heinrich von Siebenthal (2019: 670), posesivele constituie o subcategorie a compuşilor determinativi, pentru că primul element desemnează, de cele mai multe ori, o calitate sau o însuşire pe care o posedă cel de-al doilea membru (e.g. πολυκέφαλος, lit. „cu multe capete”). În cazul compuşilor verbali și prepoziționali, unul dintre cele două elemente este fie o rădăcină verbală (e.g. φιλάργυρος, lit. „iubitor de bani”), fie o prepoziție (e.g. παράδοξος, lit. „contrar opiniei comune”).

În majoritatea cazurilor analizate de noi, termenii grecești constituie compuşii determinativi și posesivi. Traducătorul descompune termenii în părțile lor constitutive, le traduce separat și apoi le reunește în limba română. Am distribuit pe cinci coloane datele lexicografice relevante pentru analiza noastră (v. fig. 1). Pe prima coloană avem termenul grecesc, așa cum apare fie în lexiconul patristic al lui Lampe (1961), fie în cel predominant clasic al lui Liddell, Scott și Jones (LSJ). Pe a doua coloană am înregistrat traducerea mitropolitului Dosoftei. Acolo unde există dublete, vorbim despre inconsecvențe în traducerea termenilor, întâlnite în orice traducere mai veche sau mai nouă. Pe următoarele două coloane am prezentat modul de formare a cuvintelor în limba greacă și română, iar pe ultima coloană am stabilit, mai mult orientativ, sensul actual al determinatului în limba română.

Limba greacă	Limba română	Mod de formare în greacă	Mod de formare în română	Sensul actual în limba română
ἀρχή, -ης	începătură	ἀρχ + ή < ἀρχω	începe + ātură	început, origine
θεαρχία, -ας	D[umnă]dzău-începătornica D[umnă]dzău-începătorie	ὁ θεός + τὸ ἀρχεῖα	D[umnă]dzău + începător + -nic D[umnă]dzău + începător + -ie	care începe, care se află la început, la origine
θεαρχικός, ή, -όν	D[um]nădzău-începătornic	ὁ θεός + ἀρχικός, ή, -όν	D[umnă]dzău + începător + -nic	care începe, care se află la început, la origine
κυριαρχία, -ας	Domnie-ncepătornică Domnie-începătorie	ὁ κύριος + τὸ ἀρχεῖα	domnie + începător + -nic Domnie + începător + -ie	care începe, care se află la început, la origine
κυριάρχης, -ης	d[um]nie-începătornic	ὁ κύριος + ἡ ἀρχή	domnie + începător + -nic	care începe, care se află la început, la origine
μοναρχικός, -ης, -όν	singur-ncepătornic	μόνος, -ης, -όν + ἀρχικός, ή, -όν	singur + începător + -nic	care începe, care se află la început, la origine
ζωαρχία, -ας	viață-ncepătorie	ἡ ζωή, -ης + τὸ ἀρχεῖα	viață + începător + -ie	care începe, care se află la început, la origine
ἀρχικός, ή, -όν	începătoreț	ἀρχ + -ικός < ἀρχή	începe + ātor + eț	cel care începe, care se află la început, originar
μοναρχικώτατος, -ης, -όν	singur-începătoreț singur-ncepătoretecă	μόνος, -ης, -όν + ἀρχικός, ή, -όν + -τατος, -ης, -όν	singur + începe + tor + eț singur + începe + tor + atec	cel care începe, care se află la început, originar
ἀρχικώτατος, -ης, -όν	începătorec	ἀρχικός, ή, -όν + -τατος, -ης, -όν	începe + ār + atec	care începe, care se află la început, la origine

Figura 1. Termeni compuşii cu rădăcina ἀρχ-.

Se impun câteva observații. Termenul ἀρχή a fost tradus prin *începătură* pentru că Dosoftei știa că este un substantiv derivat etimologic de la verbul ἀρχω (‘a începe’, ‘a conduce’). Pentru substantivizarea rădăcinilor verbale, traducătorul folosește, de regulă, sufixele *-ătură* și *-ie*. Sufixul *-ătură* formează substantive de la verbe. Sufixul *-ie* nu este altceva decât corespondentul sufixului grecesc *-ια*, marcă a substantivelor feminine de declinarea I. Și în cazul celorlalți termeni se poate observa modul în care Dosoftei descompune cuvintele și le traduce elementele separat, ținând cont de categoriile lor morfologice. Sufixele *-nic*, *-eț* și *-atec* sunt folosite (cu unele oscilații) pentru a traduce

adjectivele grecești derivate cu sufixul -ικος la gradul pozitiv, exprimând apartenența (von Siebenthal 2019: 660), respectiv cu sufixul -τατος la superlativ.

Același *modus operandi* poate fi descoperit și în cazul terminologiei construite în greacă cu numeralul τρεῖς (v. fig. 2). Compușii din această categorie sunt, în cea mai mare parte, compuși posesivi, exprimând fie dogma Sfintei Treimi, fie calitatea întreită a unui substantiv sau verb.

Limba greacă	Limba română	Mod de formare în greacă	Mod de formare în română	Sensul actual în limba română
τρισόλβιος	trebogat trefericit	τρεῖς, τρεῖς, τρία + ὀλβιος, -ον	tre + bogat tre + fericit	foarte bogat, prosper foarte fericit, binecuvântat
τριήμερεύω	treidzili	τρεῖς, τρεῖς, τρία + ἡμερεύω	trei + a dzili	a sta trei zile, a petrece 3 zile
τρισαΐαις	tresvînt	τρεῖς, τρεῖς, τρία + αἶαις, -α, -ον	tre + svînt	de trei ori sfânt, întreit sfânt
τριποστάτος	triiipostasnic (în, de, cu) trei staturî	τρεῖς, τρεῖς, τρία + ὑποστάτος, -ός, -όν < ὑψίστημι	tri + ipostas + -nic trei statură/-i	în trei ipostasuri, în trei ipostaze
τριλαμπής	trelucut, treluceat	τρεῖς, τρεῖς, τρία + λαμπής, -ές < λάμπω	tre + luc + -at tre + luc + -at	cu trei străluciri
τρισολαμπής	trelocoratecă	τρισός, -ή, -όν + λαμπής, -ές	tre + lucor + -atec	cu trei străluciri
τριφεγγής	trelocitoare treluminată	τρεῖς, τρεῖς, τρία + τό φέγγος, -ους	tre + luc + -ător/oare tre + lumina + -tă	de trei ori strălucitoare, care strălucește de trei ori, în trei lumini
τρισοφεγγής	trelocoasă	τρισός, -ή, -όν + τό φέγγος, -ους	tre + luc + -oasă	cu trei străluciri
τριφωτος	treluminată	τρεῖς, τρεῖς, τρία + τό φῶς, -τός	tre + lumin + -atec	în/cu trei lumini
τρισηλιος	tresoreată tresoratec	τρεῖς, τρεῖς, τρία + ὁ ἥλιος, -ου	tre+sor+eață tre+sor+atec	în trei sori

Figura 2. Termeni compuși cu numeralul τρεῖς.

De pildă, în cazul lui τρισόλβιος, format dintr-un derivat de la numeralul τρεῖς și adjectivul ὀλβιος, -ον ('bogat', 'prosper', 'fericit'; cf. *thrice happy or fortunate* în LSJ, s.v. τρισόλβιος și *trois fois heureux, bienheureux* în Bailly 1935, s.v. τρισόλβιος), numeralul este cel care conferă adjectivului sensul de superlativ. Compusul dobândește sensul 'foarte bogat', 'foarte prosper', iar în terminologia creștină un sens apropiat de 'binecuvântat', așa cum putem observa în Octoih: „trefericitul lemn a Ta preacurată Cruce” (Dos. Oct., 29r). În general, mitropolitul Dosoftei preferă să creeze compuși care urmează precis modelul de formare a termenilor grecești, decât să-i echivaleze funcțional. Observăm cazul lui τριήμερεύω (*spend three days* în Lampe 1961, s.v. τριήμερεύω), un compus cu verbul ἡμερεύω ('a petrece ziua'), pe care l-a tradus prin *a treidzili*, deși ar fi avut și alte soluții de natură perifrastică.

Ca și în traducerea termenilor compuși cu rădăcina ἄρχ-, cei din categoria celor formați cu numeralul τρεῖς adaptează, mai mult sau mai puțin consecvent, afixele grecești la limba română. Dată fiind variația mai mare a rădăcinilor lexicale, putem observa că traducătorul s-a străduit să păstreze și în limba română diferențele semantice care există în greacă între termenii ἥλιος ('soare'), φῶς ('lumină'), φέγγος ('lumină', 'strălucire') și λαμπής ('lucire', 'strălucire'). Ultimii doi termeni grecești exprimă două tipuri de reflectare a luminii pentru care limba română nu ar avea echivalent; φέγγος desemnează cel mai frecvent lumina reflectată de astrele cerești, în timp ce λαμπής desemnează strălucirea produsă de orice altă sursă de lumină. Vom observa că în română rădăcina lexicală λαμπής este tradusă prin *-luceat*

și *-lucoratec*, iar derivatele din φέγγος prin *-lucător*, *-lucos* și *-luminat*. Această precauție în respectarea fiecărei componente a termenilor grecești poate fi interpretată ca intenție a traducătorului de a crea o terminologie specifică în limba română, după modelul celei grecești, chiar dacă nu cu respectarea strictă a principiului univocității.

Calchiera ca metodă de traducere literală nu se rezumă doar la așa-numitul calc „integral” sau „total” (DSL, s.v. „calc”) pe care l-am identificat în exemplele prezentate până acum. Traducerea substantivului πέλαγος prin *luciu* (v. fig. 3) constituie un caz de calc semantic.

Pelagos în limba greacă	Greek	Pelagos în limba română	Romanian
20r : Τοῦ ἐλέους πέλαγος ἀνεξάντηλον , οὐσιῶδες ὡς ἔχουσα [...]		20r : A milii lucii nedeșertat fireș cumuș ai [...]	
20v : Στερέωσον τῆς Πίστεως ἐν τῇ πέτρᾳ , καὶ πλάτυνον ἀγάπης σου τῷ πελάγει , καρδίαν καὶ διάνοιαν τῶν σῶν δοῦλων [...]		20v : Întărește într- a credinței pre piatră și lărgaște , în a dragostea Ta luciu , inema și cugetul alor Tăi șerbi [...]	
21v.a : Ἐν ἀφάτῳ πελάγει χρηστότης [...]		21v.a : În nespus luciu de bunătate [...]	
21v.b : Εὐσπλαγγιστὸ πέλαγος ἡμῖν ὕφαπλώσας [...]		21v.b : De milostivire luciu no[ă]ă subașternînd [...]	
23r : [...] ἄπειρον πέλαγος τῶν οἰκτιρῶν , ὡς ἔχων κατωκτείρησας , Τριὰς		23r : [...] Nemăsurat lucii de milostivităț cumuș ești avînd , Te- ai îndurat , Troiță	

Figura 3. Traducerea termenului πέλαγος.

În sens propriu, τὸ πέλαγος înseamnă ‘mare’, ‘suprafața mării’ (LSJ, s.v. πέλαγος). În limba greacă veche existau cel puțin trei termeni, toți de origine pregreacă (cf. Beekes 2010: 74–75; 530; 1165), prin care era desemnată marea; marea, în general, era numită θάλασσα, dar atunci când se dorea sublinierea unei calități anume a mării se foloseau ἄλς, pentru a se indica apa sărată, sau πέλαγος, pentru a i se surprinde întinderea, necuprinsul. În sens figurat, însă, grecescul πέλαγος desemna o cantitate mare, abundența unui lucru, având, deopotrivă, sensuri pozitive și negative. De pildă, expresia ‘extrem de bogat’ putea fi redată în greacă prin πλούτου πέλαγος, așa cum ‘un noian de necazuri’ era exprimat prin sintagma κακῶν πέλαγος (Chantraine 1968–1979, s.v. πέλαγος).

În *Octoihul* lui Dosoftei, substantivul *luciu* îl traduce pe πέλαγος, pentru a păstra atât sensul propriu (e.g. ‘luciu mării’, ‘luciu apei’), cât mai ales sensul figurat al cuvântului grecesc. Dar pentru sensul metaforic al termenului limba română actuală nu a reținut decât conotațiile sale negative în expresii adjectivale sau adverbiale, precum „sărăcie lucie” sau „sărac luciu”. Or, după cum se poate observa din textul lui Dosoftei, toate ocurențele lui πέλαγος au în traducere conotații pozitive, desemnând mila necuprinsă, dragostea nesfârșită, noianul de bunătate și de îndurare al lui Dumnezeu. Vorbim, prin urmare, despre un calc semantic, în care cuvântul românesc transpune în totalitate sensurile modelului grecesc.

3. Concluzii

În cele de mai sus, am analizat lexicul *Octoihului* lui Dosoftei (1683–1686) prin raportare la inventarul cuprins în Dicționarul-tezaur al limbii române. Ne-am folosit de analiza lexicală contrastivă (lexicul din textul românesc vs lexicul din textul grecesc tradus), facilitată de dimensiunile relativ mici ale cărții, ca și de caracterul literal al traducerii. Literalitatea este un procedeu asumat și are la bază nu doar nevoia de a respecta litera textului

tradus, ci și – mai ales – caracteristicile tipologice ale *Octoihului*, care era un text imnografic, așadar supus rigorilor prozodice (mai ales izometriei).

Având nevoie să transfere în limba română concepte religioase încă nelexicalizate sau lexicalizate nesatisfăcător, mitropolitul Dosoftei recurge la împrumut și calc. Sunt procedee pe care le folosește și în celelalte traduceri ale sale (ceea ce creează o amprentă stilistică inconfundabilă a textelor care ies din mâna sa). În *Octoih* însă nevoia de exprimare sintetică face ca aceste procedee să fie foarte frecvente și, prin urmare, lexicul *Octoihului* aduce multe completări inventarului lexical și semantic din DA/DLR.

Își propune Dosoftei să creeze o terminologie sau traduce pur și simplu ce găsește sursa grecească? Analiza câtorva calcuri (compusele cu *trei*, diferențierea în traducere a rădăcinilor diferite) arată că la baza construirii acestor lexeme stă, cel puțin ca intenție, principiul univocității, care caracterizează transferul în cazul terminologiilor, ca și nevoia unui discurs coerent și consecvent. În realitate, sinonimia și polisemia sunt prezente și în terminologiei, inclusiv la Dosoftei. În orice caz, ca și celelalte texte ale lui Dosoftei, *Octoihul* contribuie consistent la îmbogățirea inventarului lexical din DA/DLR.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare și instrumente

- Bailly 1935 = Anatole Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hachette.
- Beekes 2010 = Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, vol. I–II, Leiden/Boston, Brill.
- Berynda 1627 = Pamvo Berynda, *Leksikon slavenorosskij i imen tl'kovanie*, Kiev, ediție de V.V. Nimčuk, Kiev, 1961, <http://litopys.org.ua/berlex/be01.htm>.
- BRV 1903 = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, tomul I, București, Atelierele Grafice Socec.
- Chantraine 1968–1979 = Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tomurile I–IV, Paris, Klincksieck.
- DA/DLR = *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică după *Dicționarul limbei române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*, vol. I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Dos. Molit. = Mitropolitul Dosoftei, *Molităvnic de-nțăles*, Iași, 1681, ediție, studii și glosar de Mădălina Ungureanu (coord.), Iosif Camară, Ana Catană-Spenchiu, Maria Moruz, Mihail Khalid Qaramah, Cornel Tatai-Baltă, Anca-Elisabeta Tatay, Iași/Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2024.
- Dos. Oct. = Mitropolitul Dosoftei, *Octoih*, [1683–1686], ediție, studiu și glosar de Iosif Camară și Mădălina Ungureanu, Iași/Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2025.
- Dos. P. = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles*, text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007.

- Dos. Par. = Dosoftei, *Parimiile preste an*, ediție, studiu introductiv și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2012.
- Dos. Ps. = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673, ediție critică de N.A. Ursu, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1973.
- Dos. Rug. = Dosoftei, *Carte de rugăciuni*, 1673, studiu introductiv, ediție și glosar de Cristina-Ioana Dima, București, Editura Universității din București, 2023.
- Dos. VS = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași, 1682–1686, text îngrijit, nota asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj, Editura Echinoux, 2002.
- DSL = Angela Bidu Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu *et al.* (ed.), *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a 2-a, București, Nemira, 2005.
- eRomLex = Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, *eRomLex – Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat*, realizat de Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Mihai-Alex Moruz, Elena Tamba, Mădălina-Andreea Ungureanu (coord.), Iași, 2022, <http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/>.
- Lampe 1961 = Geoffrey Wilhelm Hugo Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press.
- Lexicon Staicu = *Lexicon slavo-român*, secolul al XVII-lea, ms. rom. 312 de la Biblioteca Academiei Române din București în *eRomLex – Primele dicționare bilingve românești (secolul al XVII-lea). Corpus digital prelucrat și aliniat*, realizat de Iosif Camară, Ion-Mihai Felea, Ana-Maria Gînsac, Mihai-Alex Moruz, Elena Tamba, Mădălina-Andreea Ungureanu (coord.), Iași, 2022, <http://www.scriptadacoromanica.ro/bin/view/eRomLex/>.
- LSJ = Henry George Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- Miklosich = Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae, Braumueller, 1862–1865. Online: <https://www.monumentaserbica.branatomic.com/mikl/>.
- MLD = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I–XXIV, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 1988–2014.
- Ms. 45 = Ms. nr. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, editat în *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române)*, ediție de Eugen Munteanu (coord.), Ana-Maria Gînsac, Ana-Maria Minuț, Lucia-Gabriela Munteanu, Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2016.
- Oct. 1567 = *Octoih slavon*, tipărit de Lorinț, Brașov, 1567.
- Oct. 2003 = *Octoih mare*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Oct. Liov 1644 = *Octoih slavon*, Liov, tipărit de Frăția Ortodoxă.
- Oct. Mosc. 1666 = *Octoih slavon*, Moscova.
- Oct. Veneț. 1671 = *Παρακλητική συν Θεῷ αγίῳ περιέχουσα τὴν πρέπουσαν αὐτῇ Ἀκολουθίαν*, Veneția, Andreas Iulianos.
- Sophocles 1900 = E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, New York, Charles Scribner’s Sons.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch (Dicționar român-german)*, ediția a treia, revăzută și adăugită de Paul Miron și Elsa Lüder, Cluj-Napoca, Editura Clusium, I: 2000, II: 2003, III: 2005, <https://tdrg.solirom.ro/>.

B. Lucrări de referință

- Camară 2025 = Iosif Camară, *Studiu introductiv*, în Mitropolitul Dosoftei, *Octoih*, [1683–1686], ediție, studiu și glosar de Iosif Camară și Mădălina Ungureanu, Iași/Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura Mitropolit Iacov Putneanul, p. 9–40.
- Cojocaru 2010 = Alexie Cojocaru, *O carte românească regăsită: Octoihul Mitropolitului Dosoftei*, în „Analele Putnei”, VI, nr. 1, p. 49–90.
- Cojocaru 2011a = Alexie Cojocaru, *Regăsirea unei opere pierdute: Octoihul românesc al Mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în „Limba română”, LX, nr. 1, p. 33–46.
- Cojocaru 2011b = Alexie Cojocaru, *Cărți românești tipărite de Mitropolitul Dosoftei: coligatul 2505 din Biblioteca Mănăstirii Putna*, în „Analele Putnei”, VII, nr. 2, p. 25–52.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Humanitas.
- Munteanu 2025 = Eugen Munteanu, *Cuvânt înainte*, în Mitropolitul Dosoftei, *Octoih*, [1683–1686], ediție, studiu și glosar de Iosif Camară și Mădălina Ungureanu, Iași/Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura Mitropolit Iacov Putneanul, p. 5–8.
- Renner 1989 = Frederick Renner, *Interpretatio: Language and Translation from Cicero to Tytler*, Amsterdam, Rodopi.
- Smyth 1920 = Herbert Weir Smyth, *A Greek Grammar for Colleges*, New York/Cincinnati [etc.], American Book Company.
- von Siebenthal 2019 = Heinrich von Siebenthal, *Ancient Greek Grammar for the Study of the New Testament*, Oxford, Peter Lang.

THE OCTOECHOS OF METROPOLITAN DOSOFTEI (1683–1686). CONSIDERATIONS ON THE LEXIS

ABSTRACT

This paper aims to highlight the lexicon of Dosoftei’s *Octoechos*, a text that has been unpublished until recently. Registered in 1883 by Melchisedec Ștefănescu in the library of Putna Monastery, the only known copy was subsequently removed from the library. It has been considered lost until recently, when it returned to the monastery’s book collection and was described by monk Alexie Cojocaru, who points out that the source of the translation must have been Greek. *The Octoechos* is a religious text that contains daily hymns, organised into eight tones. Dosoftei’s *Octoechos*, which remained unfinished, comprises solely the initial three tones from the Sunday service.

The publishing of *the Octoechos* by the Moldavian metropolitan is part of his program to translate the main religious books into Romanian. The *Octoechos* has a special status as a hymnographic text: on the one hand, there are constraints pertaining to prosody and, on the other hand, there is a special importance given to religious terminology. Moreover, we can expect Dosoftei to hesitate in translating the terminology, so that the same Greek term has several translation variants. Therefore, in attempting to translate hymnography, Dosoftei embarked on a challenging undertaking from a terminological perspective, in which he displayed remarkable lexical creativity.

The present study analyses the vocabulary of *The Octoechos* in relation to the Thesaurus-Dictionary of the Romanian Language (DLR). Its aim is to identify words and meanings that are not

Constantin Răchită, Mădălina Ungureanu

recorded in the latter, as well as first attestation of words, in relation to the information conveyed by the DLR. Several calques were analysed to demonstrate the way religious concepts are transferred into Romanian.

Keywords: *Octoechos, Dosoŧtei, hymnography, translation, calque, dictionary.*

